

УДК 3.21(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(86).2023.275328

ХВИЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ТА ГЕОПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ*

Грина ГРАБОВСЬКА

orcid.org/0000-0002-7416-9541

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

orcid.org/0000-0003-3041-8945

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу

філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ

Анотація. Автори розглядають проблематику геополітичної суб'єктності України у контексті процесів глобалізації, починаючи з кінця XVIII століття. У статті доводиться, що кожен суттєвий етап глобалізації (автори використовують понятійну метафору «хвилі глобалізації»), крім усього іншого, має наслідком антиколоніальні революції, появу нових держав й незалежнення завойованих імперіями країн. Далеко не кожна антиколоніальна революція пов'язана з формуванням й усталенням нового геополітичного суб'єкта, проте кожна засвідчує певну національну зрілість і суб'єктність дієвця такої революції. Це все стосувалося у минулому та стосується нині України.

Глобалізація не була і не є однолінійним процесом. У ній спостерігаються «припливи» та «відпливи», іноді руйнування досягнутих здобутків і переваг глобальної економічної та політичної систем. Українське суспільство на початкових етапах глобалізації, попри спричинені передусім російським імперським пануванням проблеми, зазнало помітної модернізації, проте опинилося в ситуації «запізнілого націєтворення». Різні, часом діаметрально протилежні глобалізаційні проекти конкурують між собою та впливають на ті країни, які не набули ще політичної суб'єктності на світовій арені. На думку авторів, упродовж XX–XXI століть головним сюжетом світового розвитку стала постійна боротьба між більш чи менш демократичними та по суті тоталітарними глобалізаційними проектами, яка однією зі своїх арен мала Україну. Поява тоталітарних держав і відповідних глобальних проектів збіглася у часі з розпочатою 1917 року Українською революцією й істотно вплинула на її перебіг, результати та подальші події. Автори наполягають, що вже у той час Україна стала важливим геополітичним чинником, але ще не суб'єктом, хоча певні українські сили вже являли собою міжнародно значущого дієвця. Повноправним геополітичним суб'єктом Україна стала за нинішніх обставин, зумівши ефективно протистояти російській агресії.

Ключові слова: глобалізація; суб'єктність; Україна; хвилі глобалізації; антиколоніальні революції; постколоніальні країни.

WAVES OF GLOBALIZATION, DECOLONIZATION AND GEOPOLITICAL SUBJECTIVITY

Iryna HRABOVSKA

Candidate of Philosophical Sciences,

senior research fellow of the Philosophy and Geopolitics Department of RIUS

* Подано в авторській редакції.

© Грабовська І., Грабовський С.

Serhii HRABOVSKYI

Candidate of Philosophical Sciences, senior research fellow of the Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation, H. Skovoroda Institute of Philosophy of NASU

Annotation. The authors consider the issues of geopolitical subjectivity of Ukraine in the context of globalization processes, starting from the end of the 18th century. The article proves that each significant stage of globalization (the authors use the conceptual metaphor "wave of globalization"), among others, results in anti-colonial revolutions, the emergence of new states, and the independence of countries conquered by empires. Far not every anti-colonial revolution is connected with the formation and establishment of a new geopolitical subject, however, each testifies to a certain national maturity and subjectivity of the activist of such a revolution. This all applied in the past and applies to Ukraine now.

Globalization was not and is not a linear process. It sees "ebbs and flows", sometimes the destruction of the achieved gains and advantages of the global economic and political systems. At the initial stages of globalization, despite the problems caused primarily by Russian imperial rule, Ukrainian society underwent noticeable modernization, but found itself in a situation of "delayed nation-building". Various, sometimes diametrically opposed, globalization projects compete with each other and influence those countries that have not yet acquired political subjectivity on the world stage. According to the authors, during the 20th and 21st centuries, the main plot of world development was the constant struggle between more or less democratic and currently totalitarian globalization projects, which had Ukraine as one of their arenas. The emergence of totalitarian states and corresponding global projects coincided in time with the Ukrainian revolution that began in 1917 and had a significant impact on its course, results, and subsequent events. The authors insist that already at that time, Ukraine had already become an important geopolitical factor, but not yet a subject, although certain Ukrainian forces were already internationally significant figures. Ukraine has become a full-fledged geopolitical subject under the current circumstances, having managed to effectively resist Russian aggression.

Key words: globalization; subjectivity; Ukraine; waves of globalization; anti-colonial revolutions; post-colonial countries.

Постановка проблеми. Загальним недоліком більшості досліджень, присвячених тим чи тим аспектам українського буття, є звуження обширів осмислення проблематики. Польща, росія, Німеччина, Західна Європа, США і Канада, у найкращому разі Кавказ і Близький Схід – ось і всі просторові ареали, з якими пов'язуються українські сюжети. Тим часом Україна має розглядатися в контексті світової історії, всіх її вимірів [2]. Тільки так, видається, можна вибудувати концептуальні моделі пояснення реальних процесів, зрозуміти алгоритми соціокультурних трансформацій, спрогнозувати довготривалі тенденції розвитку тощо. На жаль, усю цю сферу українознавства значною мірою

віддано на відкуп не тільки пропагандистам путіна, а й «хорошим росіянам», які, навіть бажаючи залишатися на ґрунті об'єктивності, так чи інакше накладають на українські сюжети звичні кліше, поєднані з незнанням певних фактів і стандартним московсько-пітерським апломбом. Отож конче потрібними виглядають «синтетичні» українознавчі дослідження, які вплетені у контексти світової історії, ґрунтуються на залученні фактажу з найрізноманітніших царин і використовують не «модний», а ефективний і доцільний інструментарій. Тим більше, коли йдеться про геополітичну [2] суб'єктність у вимірах глобалізації.

Аналіз наукових концептів. Для розкриття проблеми геополітичної

суб'єктності України у контексті глобалізації варто насамперед звернутись до кола наукових ідей, базових для нашого дослідження.

Про глобалізацію написано дуже багато, як, зрештою, існує і чимало її різноманітних визначень, від статті в Оксфордському політичному словнику [4] до розлогого тексту в англomовній Вікіпедії [21]. Та все ж найґрунтовнішим, на нашу думку, є таке розуміння цього феномену: «ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (від франц. *global* – загальний, *всесвітній*; що походить від лат. *globus* – куля) – новітній трансформаційний процес (точніше – низка взаємопов'язаних процесів) у просторовій організації локальних, регіональних і світ. екон. зв'язків та відповідних соціальних відносин. Гол. ознаки Г.: 1) масовий і масштабний вихід соціальної, політ. та екон. активності за межі кордонів окремих д-в на регіони й континенти; 2) зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, міграційних і культ. процесів; 3) небувале до цього часу прискорення поширення ідей та інформації, обігу капіталів, переміщення товарів, міграції населення внаслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій; 4) стирання граней між місц. й всепланетарними подіями» [3].

Це визначення, яке подає «Енциклопедія історії України», можна прийняти як робоче для подальшого розгляду заявленої проблематики з єдиним важливим уточненням: глобалізація почалася не в останні десятиліття, а раніше. Це знайшло відображення в текстах дослідників. Б. Дем'яненко стверджує: «Уперше термін «глобалізація» в значенні «інтенсивної міжнародної торгівлі» наприкінці 1850-х вжив К. Маркс у листі

до Ф. Енгельса. [...] 1961 термін зафіксовано в англomовному словнику. Сучасну популярність і широкий вжиток терміна приписують професору Гарвардської школи бізнесу (м. Бостон, штат Массачусетс, США) Т. Левітту (1925–2006; Німеччина – США), який 1983 опублікував статтю «Глобалізація ринків» (англ. «Globalization of markets»)» [8].

Важко не погодитись із твердженням, що глобалізація – «центральный элемент риторики сучасної світової політики й тема дедалі більшого числа наукових аналітичних досліджень» [4, с. 127].

Проблема періодизації основних етапів процесів глобалізації у зв'язку не тільки з політичними й економічними факторами, а й щодо міжлюдських взаємин та обміну ідеями розглядається у статті «Глобалізація та історія: чи є глобалізація новим феноменом?» [23].

Під геополітичною суб'єктністю країни розуміємо міру її впливовості на розгортання та розвиток світових (глобальних) та регіональних процесів, здатність до самостояння [24] як дієвця міжнародної політики. А це «залежить від потужності й структури національної економіки, фінансової спроможності, рівня боєздатності країни тощо. Коли йдеться про рівень суб'єктності країни, маються на увазі передусім ознаки й критерії цього рівня – спроможність до усвідомлення й узагальнення тенденцій свого розвитку, здатність до формулювання національних інтересів, послідовність у їх реалізації та захисті, наявність національної мети і стратегії її досягнення» [13, с. 7].

Особливу роль у цьому процесі відіграють національні еліти [5; 10; 18].

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що в більшості українських, а нерідко і західних текстів, присвячених

феномену глобального і сучасній глобалізації, цей феномен розглядається як щось вимушене, значною мірою негативне, яке тягне за собою нівелювання національних культур, етнічних визначеностей, регіональних особливостей тощо. Проте виглядає так, що автори цих текстів свідомо, а частіше підсвідомо керуються мисленневою настановою щодо суб'єктивно-волюнтаристських витоків самої глобалізації, спрямованої проти національних держав і національних економік. Мовляв, ідеться про процес, спричинений цілераціональною діяльністю суспільних груп/страт/класів, які локалізовані у цілком визначених країнах (найчастіше йдеться про так звані «золотий мільярд людства», на другому місці – версії «малого народу», «світового єврейства» та «масонів»), і вигідний насамперед, чи навіть виключно, самим ініціаторам становлення глобального світу і глобального людства. А для всіх інших світових суб'єктів цей процес вимушений, якому вчасно не накреслили певних меж.

Саме ж глобальне тут виглядає як антитеза національному; максимум, про що тут може йтися, принаймні на рівні декларацій, – про певні регіональні об'єднання споріднених етносів та релігійних конфесій, які б протистояли чинним тенденціям глобального розвитку («східнослов'янська православна єдність»). Але якщо придивитися уважніше, таке протистояння, заперечення, протиставлення виявляється або альтернативним проектом глобалізації і намаганням самих його adeptів успішно «осідлати» глобальні процеси (випадок «всесвітнього ісламського джихаду»), або створити свій більш локальний проект («східнослов'янський

православний»), але який задавав би правила гри на всьому глобальному просторі.

Крім того, на постсоветських теренах (і не лише на них) нерідко ведуть мову про те, що відновлення незалежності України, як і постановня нових незалежних держав на постсоветських просторах, суперечить об'єктивним тенденціям сучасного світу, які полягають у все більшій глобалізації життя окремих націй. Одним із прикладів такого посьвоєму чесного обстоювання зазначеної позиції, без сповзання у новітнє чорносотенство, в апологетику «ліберальної імперії» чи у неокомуністичну риторику, є книга «Союз можна було зберегти», видана «Горбачов-Фондом». У передмові до цієї книги один із її упорядників, колишній помічник президента СССР та фактичний співавтор концепції «нового мислення» А. Черняєв, зазначав: «Час разюче підтвердив і виправданість драматичної боротьби за порятунок Союзу, і попередження, передбачення щодо наслідків його розвалу. [...] Союз потребував докорінного реформування. Але щоб при цьому зберігав, перетравивши в котлі сучасності, все цінне, що за 70 років створено було новою, унікальною цивілізацією, – трагічною, жорстокою, часом антигуманною... Вона справила величезний, часом вирішальний вплив на зміст і сенс всього ХХ століття. Дала чимало творчих відкриттів і корисних імпульсів. Ніколи не пізно використати таку спадщину – але не всупереч і не за рахунок незалежності і суверенності нових держав, – а разом з ними, вільними від імперського підпорядкування, на благо їм самим і колишній «метрополії» – Росії» [17, с. 3–4]. І далі – про злу волю учасників «Біловезької змови»,

які, мовляв, усупереч бажанням народів ССРСР розвалили Союз, породивши «біль від втрати великої країни». Разом із тим А. Черняєв заперечує негативне ставлення упорядників і самого Горбачова до того, що «колишні союзні республіки стали самостійними, суверенними державами» [17, с. 3]. Така амбівалентність характерна не лише для багатьох російських політиків й інтелектуалів з начебто об'єктивними підходами до питання розпаду Советської імперії (той же Черняєв визнавав імперський характер ССРСР), а й для чималого числа західних публічних осіб. З одного боку, суб'єктивні чинники, з іншого – об'єктивні фактори тощо – з висновком: а краще було б уникнути розпаду, домігшись еволюційної трансформації Советського Союзу в неколоніальне демократичне утворення.

Видається, останнє було в принципі неможливим через те, що ССРСР свого часу створювався на суміші авторитарних і тоталітарних засад, а у сталінські часи перетворився на жорстко централизовану тоталітарну імперію з панівною роллю російського народу; панівна мова цієї імперії являла собою «советський соціолект російської мови» (А. Новіков), а все населення було багаторазово пропущене через соціально-селективні фільтри, наслідком чого стало звиродніння масової людини. «Загниваючий тоталітаризм» брежневської доби ще більше посилив негативні тенденції імперського буття та знівельював деколонізаційні «комінтернівські» здобутки першого десятиліття існування ССРСР. А на додачу розпад Союзу вписався в чергову хвилю унезалежнення колоній, прямо пов'язану з процесами глобалізації, тобто в об'єктивні процеси, посилені активністю національних суб'єктів.

Перший етап деколонізації мав передумовою виникнення у другій половині XVIII – на початку XIX століття того явища, яке з певним перебільшенням (бо ж Китай, його сателіти, Японія, середина Африка та частина Близького Сходу не охоплювалися ним) було назване «всесвітнім ринком». Як писали К. Маркс і Ф. Енгельс, «буржуазія шляхом експлуатації всесвітнього ринку зробила виробництво та споживання всіх країн космополітичним» [11, с. 427]. Звісно, не «всіх країн», але принаймні Європи й Америки, європейських і російських колоній. «Маркс стверджував, що, попри їхні недоліки як знарядь капіталістичної експлуатації, нові технології, які розширюють можливості взаємодії людей через кордони, зрештою являють собою прогресивну силу історії. Вони забезпечують необхідну інфраструктуру для космополітичної майбутньої соціалістичної цивілізації, водночас функціонуючи в сьогоденні як незамінні організаційні інструменти для робітничого класу, якому судилося здійснити революцію» [20]. При цьому геополітичну суб'єктність (з урахуванням швидкості та питомої потужності тогочасних комунікацій) мали лише декілька європейських держав і дві вельми специфічні євразійські імперії – Османська та російська.

Щодо зв'язку нових технологій (як виробничих, так і соціальних) із революціями у глобальному масштабі Маркс мав рацію, лише йшлося реально не про пролетарські революції, а про антиколоніальні, національно-визвольні. Боротьба всередині формованого загального ринку за ресурси та ареали збуту, поширення ідей Просвітництва вилилися в унезалежнення 13-ти британських колоній у Північній Америці й утворення

Сполучених Штатів, що вплинуло на подальші події у Європі, потім політична криза «цивілізованого світу», викликана Великою французькою революцією та наполеонівськими війнами, мала наслідком першу хвилю успішних антиколоніальних революцій. Спершу польська (кілька етапів, починаючи з кінця XVIII століття і з поразкою у 1830–31 роках), потім Друга американська війна за незалежність, далі визволення латиноамериканських колоній Іспанії та Франції (ціла низка революцій і воєн за чверть століття), нарешті, відновлення незалежної Греції та спроби революційного визволення низки «колоній європейського типу» в період 1848–49 років – ось головні маркери цього періоду. Проте геополітичну суб'єктність на цьому етапі розвитку не набула жодна з нових держав, навіть Сполучені Штати Америки (точніше, Північноамериканські Сполучені Штати). Останні після Другої війни за незалежність зосередилися на внутрішньому розвитку.

Друга хвиля антиколоніального руху та постання незалежних держав стала наслідком і супроводом «першої глобальності» (Дж. Мейнард Кейнс), тобто кінця XIX – початку XX століття. Сам Кейнс писав: «Мешканець Лондона міг замовити по телефону, попиваючи ранковий чай у ліжку, товари з усього світу у такій кількості, яку він вважав за потрібне, і спокійно чекати на їхню швидку доставку до свого порога» [22]. То вже був не всесвітній ринок, а реальна глобальність (сам термін «глобалізація» з'явився пізніше) – спершу телеграф, який давав змогу з Лондона розмовляти наживо з Токіо, потім радіо («іскрове»), тоді транскордонна телефонія, а на додачу – вільний рух кваліфікованої робочої

сили, міжнародні соціально-політичні організації, національна, а слідом за тим і водночас із тим – і всесвітня література. Все це створювало підґрунтя для розвинутих визвольних рухів як у «колоніях європейського типу», так і в класичних колоніях поза межами Європи. На цьому етапі розвитку геополітичну суб'єктність набули США, які спершу розсунули свої кордони в Америці на північ і на південь, потім здобули Гавайські острови, далі перемогли Іспанію, позбавивши її останніх колоній в Америці та на Тихому океані. У Європі об'єднані Німеччина й Італія не лише наростили свій економічний потенціал, а й активно втрутилися у колоніальні суперечки та здобули масштабні володіння в Африці (обидві) та на Тихому океані (Німеччина) – у ті часи без таких володінь геополітична суб'єктність була неможлива. Японія також вийшла на геополітичний рівень, перемігши у війнах Китай і росію. Натомість російська імперія у ці роки втратила свої володіння в Америці й Африці, у Маньчжурії та на південному Сахаліні, а ще раніше – в Океанії.

Антиколоніальне визволення в цей період почалося з Куби; далі були Балканські війни, за своїм єством антиколоніальні. Потім – Перша світова війна й розвал двох європейських і двох євразійських імперій, створення та відтворення цілої низки незалежних держав на їхніх просторах. Німеччина перестала на 15 років бути актуальним геополітичним суб'єктом, Османська імперія припинила існування, а на теренах колишньої російської імперії сформувався новий тип геополітичної суб'єктності – ідеократична тоталітарна держава. При цьому фактом став значний ідеологічний і політичний спротив постання нових

незалежних держав – і зліва («інтереси світової революції»), і справа («інтереси державної стабільності»). Внаслідок усебічного (з боку і «червоних», і «білих», і Антанти) тиску після Першої світової ціла низка відновлених і створених незалежних держав не втримала здобутий статус, перетворившись на автономії чи протекторати власне Росії, а також на те ж саме у складі ССРСР («союзні республіки») або взагалі зникнувши (звоюваний Туреччиною незалежний Курдистан).

Період між світовими війнами характерний не стільки конкуренцією імперіалістичних колоніальних держав, а з одного боку, економічним протекціонізмом, з другого – конкуренцією політичних глобалізаторських проєктів, які мали багато в чому наднаціональний характер (Антанта, ССРСР і керований ним Комінтерн, потім і тоталітарні держави новітньої Вісі). Згадаймо лише гімн Комінтерну: «Die Parole: Welt-Sowjetunion!», «Наш лозунг – всемирный Советский Союз!» [9]. У цей період США дотримувалися політики ізоляціонізму, замкнувшись на обширах Америки, до 1940–41 років. Разом із тим економічні процеси у провідних державах впливали на інші країни, хоча ця залежність і не була лінійною. Своєрідною формою глобалізації стало створення антигітлерівської коаліції з кінця 1941 року.

По Другій світовій війні відбувся розкол світу на «дві системи», а разом із тим унезалежнення Індії, Пакистану, Кореї, держав Індокитаю. Нова хвиля глобалізації стала фактом із другої половини 1950-х, коли в ССРСР розпочалася непослідовна десталінізація, яка вилілася у більшу відкритість советського суспільства, що мало значний вплив на світові процеси, а водночас

відбулася денацифікація Західної Німеччини і відкидання більшістю західних суспільств імперської ідеології та політичної практики як антидемократичних. З її початком відбувся глобальний розпад колоніальної системи, створеної у минулому Заходом. При цьому геополітична суб'єктність була набута (ще до формального проголошення незалежності, під час боротьби у 1930-х за самоврядування) тільки Індією. Ба більше: переважне число колишніх колоній на момент утворення не мали елементарної політичної суб'єктності, у них не сформувалися нації, домінував трайбалізм, а на додачу кордони більшості цих колоній виявилися нарізаними штучно, що спричинило «гарячі» конфлікти. Недоторканим виявився ССРСР та його «зовнішні» (Варшавська угода, РЕВ) і «внутрішні» колонії (т. зв. «національні» союзні республіки). Непорушним виявився і комуністичний Китай зі своїми «внутрішніми» колоніями (Тибет, Внутрішня Монголія, Китайський Туркестан, або Сіньцзян).

Нова хвиля глобалізації розпочалася після світової енергетичної кризи 1970-х, а особливо – після перших етапів перебудови в ССРСР. Наслідком в підсумку стало унезалежнення як «зовнішніх», так і «внутрішніх» советських колоній. Проте частина останніх виявилася не зовсім готовою до самостійного життя, а Росія не перестала бути присутньою імперською державою.

Варто зауважити: унезалежнення «внутрішніх» і «зовнішніх» колоній ССРСР супроводжувалося посиленнями на засади демократії. Зв'язок деколонізації та демократизації (бодай декларативної) існував завжди. Не в останню чергу тому, що колоніальне владарювання

апріорі має триматися на далеко не демократичних методах, навіть якщо метрополія є демократичною державою (так було у відносинах Британії з Індією у 1920–30-х роках), а процеси створення всесвітнього ринку та наступної глобалізації мають в основі не лише обмін товарами, а й знаннями та культурними цінностями, в тому числі й тими, що на пряму пов'язані з демократією. В очах учасників масових антиколоніальних рухів демократія тривалий час асоціювалася з суспільним прогресом; утім, коли «штурмом і натиском» не вдавалося досягнути швидких результатів на шляху національного прогресу, нерідко в постколоніальних державах (починаючи з республік Латинської Америки) відбувався відхід від демократичного правління, часом до тоталітаризму.

Українська проблематика в цьому контексті пов'язана з тим, що, по-перше, ще при витоках процесів глобалізації суспільство, образно кажучи, «гойдалося» на її хвилях, а разом із тим на самому початку цих процесів російською імперією була силоміць ліквідована навіть обмежена політична суб'єктність України та припинений органічний розвиток ранньомодерної (козацької) української нації. Проте було й інше. Освоєння українцями-переселенцями степів Причорномор'я і Приазов'я, а колишніми запорожцями – Кубані, високотоварне виробництво збіжжя на освоєних землях й експорт його через чорноморські порти – такими були ознаки входження українців у світовий ринок.

Проміжок між глобалізаційними хвилями заповнений спробами конституювання українських культурницьких, освітніх, економічних (кооперація), політичних структур, що діяли у

всеросійському контексті, але це окремий сюжет. Прикметним є те, що нова хвиля глобалізації й антиколоніальних революцій у світі синхронізується з постанням як на заході, так і на сході України власне українських неформальних і формальних спільнот, орієнтованих на культурну незалежність і політичну суб'єктність України. Водночас чимало написано про Кирило-Мефодіївське братство, проте чомусь майже не звертають увагу на спробу відродження козацького війська Михайлом (Міхалом) Чайковським під час Східної (Кримської) війни.

Свого часу Лариса Косач не випадково писала своєму дядькові політемігранту Михайлу Драгоманову, що «ми відкинули назву «українофіли», а звемось просто українці, бо ми такими єсьмо, окрім всякого «фільства» [1, с. 86]. І якщо у Драгоманова псевдо Українець було ситуаційним, то його небога стала Лесею Українкою. 1890-ті роки – це час постання на Галичині українських політичних партій, а на Наддніпрянщині – Братства тарасівців, затим бурхливі події початку ХХ століття, серед яких досі недооціненим є друк перекладів Євангелій, адже літературна мова, яка здатна адекватно передати змісти Святого Писання, спроможна передати й усі інші змісти. Події Першої світової війни й Українська революція – це знову-таки окрема тема [6]. Далі були незалежні УНР, ЗУНР й Українська держава, номінально незалежна УСРР та вимушена з боку Кремля більшовицька українізація. З 1918–19 років Україна стала геополітичним чинником, і ніхто з головних світових і європейських потуг не міг обійти українське питання, а хто прагнув обійти – зазнавав катастрофи, як-от Друга

Річ Посполита, а потім – ССРСР. Але саме чинником, а не актуальним повноправним суб'єктом, хоча і з виявами дівця, більшими чи меншими відповідно до обставин конкретної доби.

У цьому сенсі велике символічне значення мав Акт злуки 22 січня 1919 року, а символ – це «така реальність, яка більша за себе саму» (П. Флоренський). З цього моменту на питання єдності всіх українських земель мусили зважати і московські, і варшавські, і берлінські політики. Етнічний росіянин більшовик Хрущов, опинившись на чолі радянської України, наполегливо прагнув приєднати до неї наприкінці 1930-х і на початку 1940-х років не тільки Галичину, Буковину і Закарпаття, а й Берестейщину, Холмщину та деякі інші території. Й аргументом для нього у полеміці зі Сталіним було те, що саме такі українські кордони були визначені 1919 року за часів УНР. Назагал найвіддаліше із зовнішніх щодо України сил ідею та символіку соборності проєктували російські більшовики. Скажімо, у 1940 році, вимагаючи від Румунії «повернення» ССРСР Бессарабії і передачі йому Північної Буковини, Кремль аргументував це «віковічною єдністю Бессарабії, населеною головним чином українцями, з Українською Советською Республікою» і демографією Буковини, «населення якої у своїй переважній більшості пов'язане з Советською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови та національного складу» [15].

По-друге, через специфічний статус України у ХІХ–ХХ століттях як «колонії європейського типу», відзначеного й дослідженого ще Ю. Бачинським (1895) і М. Волобуєвим (1928) [7, с. 53–70], та її поділ спершу між двома імперіями,

потім між чотирма державами, що дало підстави Леву Троцькому, який у другій половині 1930-х активно обстоював ідею незалежності України, передусім від «імперсько-шовіністичного» ССРСР, порівняти її з Польщею – «розіп'ятим Христом Європи» ХІХ століття: «Розіп'ята між чотирма державами, Україна нині посіла у долі Європи те становище, яке займала у минулому Польща» [16]. Фактом стало не лише «запізніле націєтворення» (М. Рябчук), а й запізнена деколонізація.

Внаслідок цього українців часто не розуміють у західному світі, більше того, й українці часто самі себе не розуміють, намагаючись копіювати розвинені країни, тоді як у багатьох вимірах – від створення цілісної і структурованої національної економіки, що неможливо без провідної ролі інституційних структур, до державного сприяння переходу до не менш структурованої і цілісної національної культури – Україна має брати до уваги не найсучасніші західні управлінські технології, а використовувати методи успішних постколоніальних країн, у тому числі й за минулі десятиліття, а то і століття. Як зазначала Енн Епплбом, якраз після російського вторгнення у 2014 році, «у дев'ятнадцятому столітті жоден розумний борець за свободу не міг собі уявити можливість створити сучасну державу, не кажучи вже про демократію, без якогось націоналістичного руху за собою. Тільки люди, які відчувають якусь прихильність до свого суспільства – люди, які шанують свою національну мову, літературу та історію, люди, які співають національних пісень і відтворюють національні легенди – будуть працювати від імені цього суспільства» [19]. А це вже були часи

«світового ринку» і «першої глобальності»; принципово не змінилася ситуація й надалі, тому Епплбом чітко наголосила, що демократичний націоналізм – це саме те, чого потребує Україна, і не варто зважати на тих західних політиків й інтелектуалів, які ганяють націоналізм, бо насправді вони його теж сповідують, тільки заміняють словами «національна велич» або «національна гордість». Тим більше не слід зважати на путіна і К°, котрі розпочали у 2022 році масштабне вторгнення в Україну, прикриваючись жупелом необхідності знищення «українського націоналізму та нацизму», тоді як сама росія, що переконливо довів історик Тімоті Снайдер (США), є наразі імперіалістичною фашистською державою, має всі її ознаки [24]. І при цьому слід зауважити, що національно-державну суб'єктність, тим більше суб'єктність геополітичну, неможливо набути без «ферменту» націоналізму.

Україна тривалий час намагалася балансувати між глобалізаційними проектами, кожен із яких по-своєму прагнув «осідлати» об'єктивні процеси у світі: російським («русский мир»), європейсько-континентальним (Євросоюз) і трансатлантичним (США–Британія–Канада), до якого схиляється ціла низка посттоталітарних держав, що є членами ЄС і НАТО. Існує ще й ісламістський проект «усесвітнього халіфату», на лідерство в якому претендують різні сили і який безпосередньо зачіпає Крим. У цьому контексті неабияку специфіку має проблематика соціально-економічного та культурно-гуманітарного розвитку постколоніальної, навіть достатньо розвиненої, країни. У такій країні серед першочергових завдань – не ліквідація державної власності, не перебудова

економіки у стилі лібералізму, а у першу чергу вирішення питання про те, який капітал домінує: ефективний чи неефективний, національний чи компрадорський. Тому для постколоніальної країни, її нормального розвитку об'єктивно вкрай потрібен перерозподіл великої власності: щоб була вона в руках: а) світового цивілізованого (а не авантюрного) капіталу; б) ефективного вітчизняного національного капіталу; в) некорумпованих державних менеджерів. Держава в постколоніальній реальності має жорстко контролювати інформаційний бізнес, тримати у своїх руках національне радіо і телебачення, бо за їхньою допомогою слід змінити суспільний ракурс зору: адже значна частина загалу у такій номінально незалежній країні й надалі бачить себе очима метрополії, свій власний образ бере «звідти», а мусить бачити себе адекватно, з усіма реальними чеснотами і вадами. Поняття «інформаційний імперіалізм» і «постколоніальна культура» поміж інших є засадничими для вивчення сучасної ситуації в Україні та загальної модернізації країни. Слід зважати на слушне зауваження Ентоні Сміта, який писав про те, що новопостала «глобальна культура не має часу. Завжди наздоганяючи невловиме «тепер», штучна й стандартизована універсальна культура не має історичної основи, ритму розвитку, відчуття часу і послідовності. Безконтекстна й безчасова, ця штучна глобальна культура може вдаватися до минулого з ілюстративною метою або прагматично використовувати мотиви з конкретного минулого з еkleктичною мінливістю, але відмовляється вмщувати себе в історії. Справжня глобальна культура плинна, повсюдна, безформна й історично неглибока, вона позбавлена

будь-якого відчуття розвитку поза виконуваним теперішнім і ворожа до ідеї «коренів»... Ці тенденції, судячи з усього, існують принаймні кілька десятиліть. Але що вони дали? Чи може істотна кількість чоловіків і жінок жити за ними, а також із ними? Чи можуть вони піднятися до нової культури, нового стилю життя, який надихав і втішав би людей у втраті, горі й смерті? Яку пам'ять, які міфи й символи, цінності й ідентичності може запропонувати така глобальна культура?» [13, с. 40–41]. Це зауваження видається вельми слушним не тільки щодо загальних реалій суспільного життя, а щодо міжособистісних взаємин, людського «Я». Адже питання і тому, чи можливі взагалі як притомні людське «Я», так і національні спільноти там, де панує знекоріненість, історична позачасовість, де має місце лише суто хвилинно-прагматичний підхід до великої суми цінностей як локально-національного, так і власне глобального значення?

Зауважмо ще один чинник, який пов'язаний із місцем України в сучасних глобалізаційних процесах. Російська імперія (навіть звучить якось інакше) щодо українців завжди, коли могла, вела агресивну політику, яка в багатьох випадках переростала у збройне насильство й колоніальні війни, «холодні» (інформаційно-культурні), «гібридні» та «гарячі». На це не можна не зважати. Одним із головних інструментів (а разом із тим і цілей) усіх видів такої війни в тому, що стосується України, завжди було і є нині намагання позбавити українців їхньої тожсамості. Міфологема «одного народу» була чітко окреслена у програмній статті путіна «Об историческом единстве русских и украинцев» [12], опублікованій за кілька місяців до російського масштабного

вторгнення. Власне, йдеться про міфологеми, закорінену ще в імперські часи, яка потім була витіснена на маргінес у більшовицьку добу та трансформована у концепцію «трьох братніх народів», а тоді до певної міри відтворена у вигляді міфологеми «єдиного советського народу», а після розпаду СРСР зусиллями спершу аматорів-чорносотенців, затим і влади перетворилася на новітні міфологеми «русского мира» й «одного народа».

Висновки. Отож знаходження ефективних засобів у боротьбі з фашистською росією та перемога над нею – це одна з умов виживання української нації та держави. Особливий період буття країни вимагає й особливої «мобілізації» соціально-гуманітарної академічної та вузівської науки, адже така «мобілізація», звернена до широких мас, дасть ефект, який дорівнює сотням танків і літаків.

Чинний етап глобалізації, який визначається не просто зіткненням її проєктів розвитку, а численними масштабними «гарячими» конфліктами між ними, потребує спеціальних досліджень. Але вже зараз можна сказати, що саме від України залежить багато що в перемозі тих чи інших проєктів. Разом із тим йдеться про завершення антиколоніальної революції в Україні та низці інших постсоветських держав, подолання російського неокolonіалізму в інформаційно-культурній і соціально-економічній сферах, набуття державою Україна та українською нацією геополітичної суб'єктності у світі, де панує глобалізація. Зрештою, йдеться і про зняття національної травми, спричиненої геноцидом початку 1930-х та советським терором подальших десятиліть, за допомогою масового героїчного чину.

ЛІТЕРАТУРА

1. 17.03.1891 р. До М. П. Драгоманова Леся Українка. *Зібрання творів у 12 тт.* Т. 10. Київ: Наукова думка, 1978. С. 82–86.
2. Геополітика. *Краткий словарь*. URL: <https://politike.ru/termin/suverenitet.html> (дата звернення: 12.01.2023).
3. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г-Д. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Globalizaciya> (дата звернення: 12.01.2023).
4. Глобалізація (globalization). *Короткий оксфордський політичний словник*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2005. С. 127–130.
5. Грабовська І. Українські еліти: конфлікт між «кочубейзмом» і «мазепинством» (спроба філософсько-світоглядного аналізу). *Дослідження з історії і філософії науки і техніки*. 2020. № 29 (1). С. 37–43.
6. Грабовський С. Революція 1917-го: ескіз до портрету в інтер'єрі історичної доби. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2017. 48 с.
7. Грабовський С. Постколоніальні студії та український марксизм. *Філософська думка*. 2018. № 4. С. 53–70.
8. Дем'яненко Б. Л. Глобалізація. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Глобалізація> (дата звернення: 12.01.2023).
9. Эрнст Буш (Ernst Busch, 1928): хроніка ХХ века в песнях. URL: <https://sites.google.com/site/ernstbush/pesni-i-ih-istoria-mp3-file-1/spisok/gimn-kominterna-1928> (дата звернення: 12.01.2023).
10. Ирина Грабовська, Катерина Настояща, Тетяна Талько. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*. 2022. № 31. С. 72–81.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 4*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 419–459.
12. Владимир Путин / стаття Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев». URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення: 21.01.2023).
13. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
14. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
15. Телеграма наркома иностранных дел СССР В. М. Молотова полномочному представителю СССР в Королевстве Румыния А. И. Лавреньеву 27 июня 1940 г. URL: http://www.hrono.ru/dokum/194_dok/19400627lavr.html (дата звернення: 12.01.2023).
16. Троцкий Л. Об украинском вопросе. URL: <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/works/trotm465.html> (дата звернення: 12.01.2023).
17. Черняев А. С. Предисловие ко второму изданию. Союз можно было сохранить. *Белая книга: Документы и факты о политике М. С. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства / общ. ред. В. Т. Логинова; кол. авт.* Москва: АСТ, 2007. С. 2–7.
18. Чупрій Л. Особливості становлення геополітичної суб'єктності України в умовах глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. пр. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2020. Вип. 2 (25). С. 29–40.
19. Anne Elizabeth Applebaum. Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs. Democracy fails when citizens don't believe their country is worth fighting for. URL: <https://www.aneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs> (дата звернення: 14.01.2023).
20. Globalization. *Encyclopedia of Philosophy*. First published: Fri Jun 21, 2002. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/globalization/> (дата звернення: 14.01.2023).
21. Globalization. *Wikipedia. Free encyclopedia*. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Globalization> (дата звернення: 14.01.2023).

22. John Maynard Keynes. *Global Man, Circa 1913*. What was the heyday of the globalized economy of the early 20th century like? URL: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/> (дата звернення: 21.01.2023).

23. Manfred Steger. *Globalization and history: is globalization a new phenomenon?* URL: <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199662661.003.0002> (дата звернення: 21.01.2023).

24. Subjectivity. *Wikipedia. Free encyclopedia*. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Subjectivity> (дата звернення: 14.01.2023).

25. Timothy Snyder. *We Should Say It. Russia Is Fascist*. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> (дата звернення: 04.02.2023).

REFERENCES

1. 03/17/1891 Lesia Ukrainka to M. Drachmanov. (1978). *Collection of Works in 12 volumes*. Vol. 10. Kyiv: Naukova dumka, pp. 82–86. [in Ukr.]

2. Geopolitics. [online] *Brief Glossary*. Available at: <https://politike.ru/termin/suverenitet.html> [Accessed 12 January 2023]. [in Rus.]

3. Globalization. (2004). [online] *Encyclopedia of History of Ukraine*. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka, 688 p. Available at: <http://www.history.org.ua/?termin=Globalizaciya> [Accessed 12 January 2023]. [in Ukr.]

4. Globalization. (2005). *Brief Oxford Political Dictionary*. Kyiv: Osnovy Publishing, pp. 127–130. [in Ukr.]

5. HRABOVSKA, I. (2020). Ukrainian Elites: The Conflict Between “Kochubeism” and “Mazepinism” (an Attempt at a Philosophical and Worldview Analysis). *Doslidzhennya z istoriyi i filosofiyi nauky i tekhniky* (Research on the History and Philosophy of Science and Technology), № 29(1), pp. 37–43. [in Ukr.]

6. HRABOVSKYI, S. (2017). *Revolution of 1917: a Sketch for a Portrait in the Interior of the Historical Era*. Nizhyn: PE Lysenko M., 48 p. [in Ukr.]

7. HRABOVSKYI, S. (2018). Postcolonial Studios and Ukrainian Marxism. *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), № 4, pp. 53–70. [in Ukr.]

8. DEMIANENKO, B. Globalization. [online] *Great Ukrainian Encyclopedia*. Available at: <https://vue.gov.ua/Globalizaciya> [Accessed 12 January 2023]. [in Ukr.]

9. BUSCH, E. (1928): *A Chronicle of the 20th Century in Songs*. [online] Available at: <https://sites.google.com/site/ernstbush/pesni-ih-istoria-mp3-file-1/spisok/gimn-komintern-1928> [Accessed 12 January 2023]. [in Rus.]

10. HRABOVSKA, I., NASTOIASHCHA, K., TALKO, T. (2022). The Role of Ukrainian-Centric Elites in the Context of the Philosophy of Ukraine’s Subjectivity (Dedicated to the 300th Anniversary of Birth of Hryhoriy Skovoroda). *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), № 31, pp. 72–81. [in Ukr.]

11. MARX, K., ENGELS, F. (1955). Manifesto of the Communist Party. In: *Marx K., Engels F. Works, 2nd ed.*, Vol. 4. M.: State Publishing House of Political Literature, pp. 419–459. [in Rus.]

12. PUTIN, V. *Article by Vladimir Putin “On the Historical Unity of Russians and Ukrainians.”* [online] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181> [Accessed 12 January 2023]. [in Rus.]

13. SMIT, E. (2006). *Nations and Nationalism in the Global Era*. Kyiv: Nika-Center, 320 p. [in Ukr.]

14. MAIBORODA, O., ed. (2020) *Subjectivity of Ukraine in the Modern World: Assessments, Strategies, Forecasts. Analytical report*. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of NASU, 88 p. [in Ukr.]

15. *Telegram of the People’s Commissar for Foreign Affairs of the USSR V. Molotov to the Plenipotentiary Representative of the USSR in the Kingdom of Romania A. I. Lavreniev, dated June 27, 1940*. [online] Available at: http://www.hrono.ru/dokum/194_dok/19400627lavr.html [Accessed 12 January 2023]. [in Rus.]

16. TROTSKY, L. *About the Ukrainian Question*. [online] Available at: <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/works/trotm465.html> [Accessed 12 January 2023]. [in Rus.]
17. CHERNYAEV, A. (2007). Preface to the Second Edition. The Union Could be Saved. In: LOGINOV, V., ed. *The White Book: Documents and Facts about Policy of M. Gorbachev to Reform and Preserve the Multi-National State*. Moscow: AST. pp. 2-7. [in Rus.]
18. CHUPRII, L. (2020). Peculiarities of Formation of Geopolitical Subjectivity of Ukraine in the Conditions of Globalization. *Geopolitics of Ukraine: History and Modernity: Collection of Scientific Works*. Uzhgorod: SHEI UzhNU, Issue 2 (25), pp. 29-40. [in Ukr.]
19. APPLEBAUM, A. *Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs. Democracy Fails When Citizens don't Believe their Country is Worth Fighting for*. [online] Available at: <https://www.annapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs> [Accessed 14 January 2023]. [in Eng.]
20. Globalization. First published: Fri Jun 21, 2002. [online] *Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/globalization/> [Accessed 14 January 2023]. [in Eng.]
21. Globalization. [online] *Wikipedia. Free Encyclopedia*. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Globalization> [Accessed 14 January 2023]. [in Eng.]
22. KEYNES, J. *Global Man, Circa 1913. What was the Heyday of the Globalized Economy of the Early 20th Century Like?* [online] Available at: <https://www.theglobalist.com/global-man-circa-1913/> [Accessed 21 January 2023]. [in Eng.]
23. STEGER, M. *Globalization and History: is Globalization a New Phenomenon?* [online] Available at: <https://doi.org/10.1093/ac-trade/9780199662661.003.0002> [Accessed 21 January 2023]. [in Eng.]
24. Subjectivity. [online] *Wikipedia. Free encyclopedia*. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Subjectivity> [Accessed 14 January 2023]. [in Eng.]
25. SNYDER, T. *We Should Say It. Russia Is Fascist*. [online] Available at: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html> [Accessed 04 February 2023]. [in Eng.]